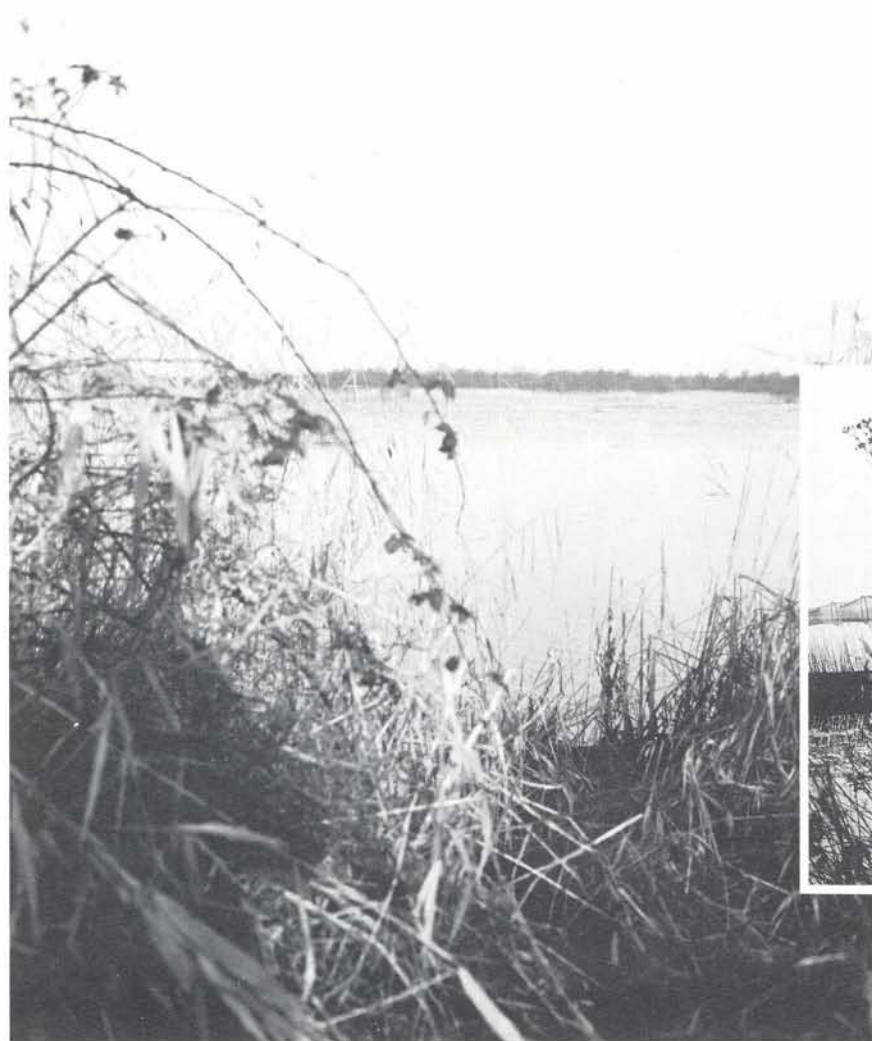

Sjiek water

I. Turf als waterbron

Vroeger leerden wij van de meester op school over de grote daden van onze voorouders. Onder meer hadden ze de Purmer, de Beemster, de Wormer, de Schermer en de Heerhugowaard leeggemalen. Later kwamen daar nog de Haarlemmermeer en de Zuidplaspolder bij – de lof voor hen die Holland (bijna) hadden drooggemaakt kon niet op. Maar niemand had het ooit over de kleine mannetjes, die ondertussen stiekum hebben gezorgd dat Nederland nog water overhield: de turfmakers.

De Ankeveense Plassen

Trouwens, met alle gekheid op een stokje, de lof voor de droogmakers was (en is) wel terecht. De slappe bodem van wat „Hollands lage westen” genoemd wordt, werd door de grote meren steeds meer afgekalfd; eerst hadden hier eenvoudige veenstroompjes gelopen, maar door het almaar rijzen van de zeespiegel en het vrijwel onophoudelijk blazen van de wind hadden die zich ontwikkeld tot de vraatzuchtige muilen van een veelkoppige waterwolf. Hadden ze die de bek niet gesnoerd, dan bestonden heel Noord- en Zuid-Holland nu niet meer.

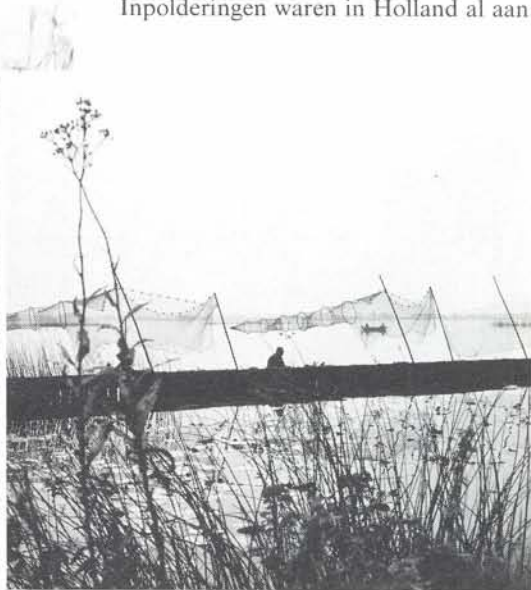
(Dit „bek snoeren” bestond aanvankelijk daaruit, dat ze in aansluiting op de bedijkings de gaten in de kust afdam-

---

door **Gait L. Berk**

---

den. Via de mondingen van de stromen en stroompjes konden de binnenwateren bij slecht weer immers steeds weer overvol met zeewater raken. In de late middeleeuwen kreeg je zodoende o.m. de Ee-dam, de Amstel-dam, de Rotterdam, die voorzien waren van spuisluizen om overtollig binnenwater zo goed en zo kwaad als het ging te kunnen lozen.) Inpolderingen waren in Holland al aan

Het Belter Wiede

de gang in de veertiende eeuw, maar pas in de zeventiende eeuw was de techniek voldoende vergevorderd en kapitaal genoeg voorhanden om de grote droogma-

Turfmakers in actie; dat ze ook water maken is duidelijk te zien.

kerijen te ondernemen. Toen, in die Gouden Eeuw, was er vooral met overzeese handel veel geld verdiend en dit moet belegd worden om er profijt van te houden. Landbezit werd toentertijd – en nog veel later – gezien als de beste manier hiervoor, want land betekende graan, graan betekende brood en dit was volksvoedsel nummer één, waar altijd vraag naar was.

Geen wonder, dat de lieden die zich bezighielden met het vervenen van grond gedurende een bepaalde periode in de geschiedenis niet erg populair waren. Aanvankelijk (in de 13e eeuw en 14e eeuw) ging het nog wel, want toen werd de turf voornamelijk gewonnen als bijproduct van ontginningen, die werden uitgevoerd in de ontoegankelijke moerasbossen waar laag Nederland (*Holland*) toen grotendeels mee overdekt was. Maar op den duur, toen het land steeds gecultiveerder werd en de bevolking groeide, werd het vervenen tot een apart bedrijf, waarbij grote gaten in het

Turfmakersgereedschap voor de baggerfase: baggerbeugel en spittersschop; poepenjut, klauw en gieremmer. (Provinciaal Museum Zwolle)

land ontstonden. Anders gezegd, het maken van turf leverde als bijproduct nieuwe waterwolven op, waar men eeuwenlang niet goed raad mee wist. Om dit alles beter te doorgronden moeten we eerst weten: wat is veen, wat is turf en wat is vervenen.

Veen is een grondsoort, die bestaat uit halfvergane resten van planten. Het

wordt gevormd in een moerassig milieu, waar de afgestorven plantendelen zich op de bodem van ondiep water ophopen en bij gebrek aan lucht (dus bacteriënleven) niet geheel verrotten. Op den duur vormen zich hele lagen, die geleidelijk aan enigszins verkolen; daardoor leent veen zich tot de vervaardiging van turf, die vroeger zo gewilde brandstof. Zulke veenvorming is er in grote delen van West- en Noord-Nederland opgetreden; de geologen denken dat zich zo'n vijfduizend jaar geleden een

Gereedschap voor het treden en snijden van de turfspecie: klompen met treeborden en bijbehorende steunstokken. Steekschop en mes-op-wieltjes om de gedroogde specie te snijden. Stoot- en steekijzers om de turfjes uit de koek te halen. (Provinciaal Museum Zwolle)

strandwal heeft gevormd (iets meer zeewaarts dan de tegenwoordige). Hierachter ontstond een soort haf, want regen en bovenwater konden slecht weg uit dit vlakke gebied, vooral niet als er veel wind op de kust stond. De moerasvegetatie in dit zoete haf heeft een langgerekte veengordel doen ontstaan; deze groeide gedurig in de dikte en ook in de richting van het vaste land, want de zeespiegel bleef maar rijzen (zoals nu nog), zodat de moerastoestand „mee naar boven schoof“. Zo is er in een proces, dat tot enkele eeuwen na het begin van de jaartelling voortduurde, een heel veenpakket opgebouwd, dat hier en daar wel vijf meter dik was.

Het hele proces is natuurlijk veel ingewikkelder dan in dit bestek beschreven kan worden; zo is bijvoorbeeld de rol

van het veenmos met zijn afdichtende en verzurende bezigheden geheel verdonkeremaand. De plantjes groeien in een dichte massa en houden zoveel vocht vast, dat het veen tot boven de grondwaterspiegel kan „groeien”. Dit veenmos heeft overigens nog een veel grotere rol gespeeld bij de vorming van de venen op de hogere gronden in Drente en Brabant (de Peel); maar deze streken zijn voor dit verhaal niet van belang.

Veen is nogal slappe grond en van de oorspronkelijke veenzone in Nederland is dan ook in de loop der tijden heel wat afgeknabbeld door inbraken van de zee (bijv. St. Elisabethsvloed), uitschuringen door met ijs of bovenwater volgepropte rivieren, aanvretingen door bij stormweer opgezweepte meren (de waterwolf immers). Wat er dan nog over was is merendeels door de mens met grote vlijt vergraven en het is bijna niet voor te stellen wat een invloed dit heeft gehad op het Nederlandse waterlandschap.

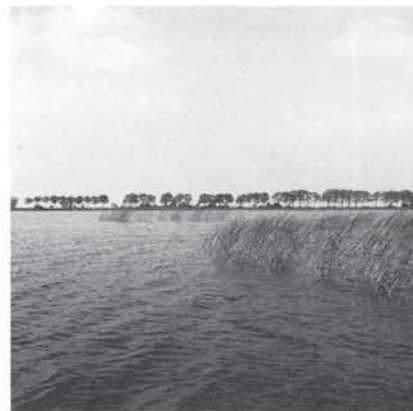
Als gezegd ontstond de turf aanvankelijk als bijproduct toen ze de moerassige wildernissen in laag Nederland begonnen te ontginnen. De grond daar was vaak nog niet eens zo slecht, omdat het veen bij allerlei inundaties overdekt was

geraakt met een laag klei. Daar kun je bouwland van maken als je de bodem maar ontwaterd; daarvoor moet je sloten graven en dan komen op een paar spit diepte de bonken veen naar boven. En dat deze in gedroogde toestand best willen branden, daar moeten de mensen al eeuwen eerder achtergekomen zijn.

Toen de steden vanaf het eind van de middeleeuwen steeds groter werden, er m.a.w. een steeds grotere niet-agrarische bevolking kwam, moest er ook steeds meer brandstof aangevoerd worden. Daarom gingen ondernemende lieden er

Giethoorn, nu een bekend waterdorp, midden tussen veenplassen gelegen, en voordien een centrum van turfmakerij, was in de middeleeuwen gesticht als een kolonie van ontginners.

toe over om ook stukken veengrond zuiver voor de turfproductie te vergraven, nadat eerst de elzen en berken van het moerasbos ter plaatse hun aandeel in de brandstofbehoefte hadden geleverd. Als het veen enigszins ontwaterd was, staken ze de turfjes direct uit het veenpakket, zoals dat tot voor kort ook nog in

Detail van het schilderij „In de Kamper Veenderij” door P. J. C. Gabriel (ca. 1880).

Drente etcetera gedaan werd. Daar ze op die manier maar een dunne laag veen van het aangekochte perceel konden benutten, kwamen ze op de gedachte het waterpeil ervan met behulp van molentjes te verlagen. Zeker in de tijd van Karel de Vijfde gebeurde dit in

Het Boswiede bij St. Jansklooster

Tjasker, een verplaatsbaar molentje, veelgebruikt bij het verlagen van het peil in veenpolders. Het is een zeer eenvoudig, maar tevens zeer doordacht geval, dat al door Archimedes is beschreven. Wieken en vijzel zijn bevestigd aan een en dezelfde as, die onder een hoek van 45° staat opgesteld. In N. W. Overijssel zijn na de oorlog enkele van deze tjaskers (nieuw gemaakt) neergezet als landschappelijk meubilair.

Detail van de zogenoemde Kaart van Beeldsnijder uit 1570. Het origineel is verloren gegaan, doch bewaard gebleven is een copie, die het Hoogheemraadschap Rijnland heeft laten maken in 1593. (De hier gereproduceerde kaart is daar weer een half-fotografische copie van.) Deze kaart diende voornamelijk om aan te geven onder welk bestuur de verschillende percelen land vielen en wie derhalve verantwoordelijk was voor de „dyckagie”, te weten Hollant (thans ongeveer Noord-Holland), Proosdij (ca. Zuid-Holland) of Sticht (Bisdom Utrecht).

Zoals men ziet was in Vinkeveen en in Botshol toentertijd nog geen plas te bekennen; wel is er water in de Legmeer, nu een tuinbouwgebied. Let ook op het Abcouder Meertje still going strong! Op dezelfde kaart staat de Westeinder nog als landbouwgrond getekend (niet in beeld).

N.B. De kaart is nog georiënteerd op de opgaande zon (de Oriënt = het oosten), dus het oosten ligt boven en het noorden links.

Het „venen met de beugel” in het begin van de achttiende eeuw in de omgeving van Amstelveen, met centraal de molen die het waterpeil verlaagt. De diverse bewerkingen van de baggerturf zijn in een tafereel bijeengebracht, waarover meer in ons volgend artikel.

Holland en Friesland al op grote schaal. Het voordeel van deze kunstgreep was dat ze langer konden doorgaan met turfsteken voor ze op het grondwater stuitten. Onder de waterspiegel konden alleen maar onregelmatige, on(ver)handelbare kluiten gedolven worden. Maar toen, zinnend op nog meer rendement, kwamen de veenlieden op het idee om juist deze kluiten in een mengbak fijn te maken en met water dooreen te roeren. De brei die dan ontstond, werd in een dikke laag over het land uitgespreid en nadat die gedroogd was konden daar dan weer turven van gestoken worden. Ze noemden dit „slagturven”.

Volgens een oude veenarbeider, die ik er naar vroeg, was dit om de volgende reden: onder water werd er gegraven met een schop, die een ietwat gebogen blad had, zodat de veenkluit eraan vast zoog. Om deze opgebaggerde bonk weer te „lossen” sloegen ze telkens met de steel van de schop op de rand van de mengbak. Deze slagen maakten deze soort veenderij al van verre hoorbaar. „Slagturven” dus.

Daar er met een schop ook maar tot een beperkte diepte gewerkt kan worden leidde het slagturven al gauw tot het „venen met de beugel”. Dat wil zeggen dat het veen van voor een schop onwerkbaar diepte met een baggerbeugel werd opgedolven en vervolgens ook weer in de mengbak gedeponneerd. Door deze methode zijn gaandeweg de veenplassen ontstaan, die zo'n grote rol hebben gespeeld in leven en streven der Nederlanders, zowel vroeger als nu.

Literatuur

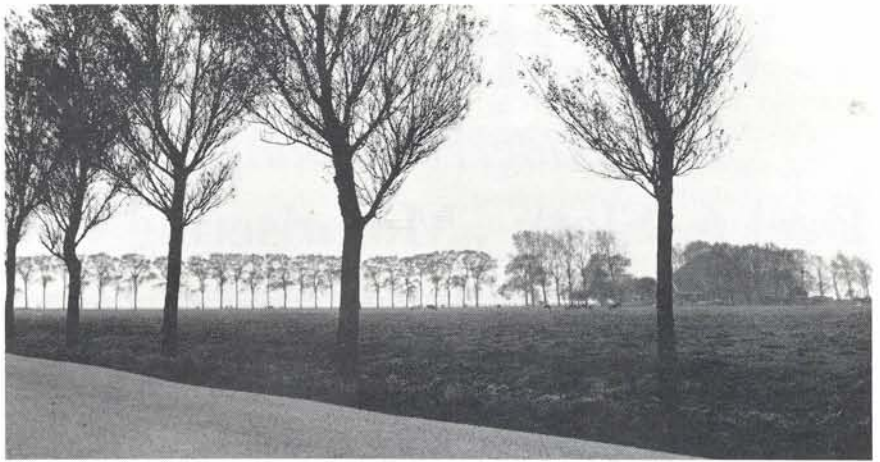
Berk Gait L.; Zij Leefden van Water, Meppel 1979. Ons Bomenland, Bussum 1976.

Bruinenberg H.; De tijd vertelt, Steenwijk 1959.

Cools Dr. R.H.A.; Strijd om den grond in het lage Nederland, Rotterdam's Gravenhage 1948.

Schroevers Wim (en mede-auteurs); Ontdek N.W. Overijssel, Hilversum 1981

Trouw J.; De west-Nederlandse Veenplassen, Amsterdam 1948.

Van de oorspronkelijke Hollandse Meren resteert vrijwel niets. Waar nu de beroemde grote droogmakerijen liggen, golfdn vroeger uitgestrekte watervlaktes, die niet te beteugelen waren (Purmer).

De veenplassen, nu als natuurgebieden in hoog aanzien, zijn in wezen ontstaan als bijprodukten van de turfmakerij, die eeuwenlang land opslokte. Ook de nieuwe plassen waren geduchte waterwolven. Hier het boswiede bij St. Jansklooster in november.

Aan de oevers van veenplassen herstelt zich min of meer de oertoestand van de lage Nederlanden. Weer ontstaat er in ondiep water een moerasvegetatie, waarin het riet domineert. Op den duur wordt boomgroei mogelijk voor elzen en berken. Deze bomen leverden uitstekend brandhout voor de moerasbewoners – destemeer turf konden ze exporteren!